

İMAM BUHÂRÎ'NİN TANINMAYAN BAZI KİTAPLARI

Ahmet Tahir DAYHAN*

1995 Ağustos'unda tamamladığımız "Buhârî'ye Yöneltilen Bazı Tenkitler" isimli yüksek lisans tezimizin İmam Buhârî'nin müellefâtını konu eden kısmını yazarken, eserleri arasında bugün elde bulunmayan ya da yeri bilinmeyen bazı isimlerle karşılaşmış; bir kısmının yazma nüshalarının hâlâ mevcut olabileceği ihtimâli karşısında meraka kapılmış ve heyecanlanmıştık.

O günden beri; İmam Buhârî'nin, kaynaklarda¹ otuzaltı kadarcının isminden bahsedilen² ve yarısından fazlasına hiç tesâdüf edilmemiş kitaplarından *altısının*, meçhul bir kütüphane rafında ve metruk bir durumda keşfedilmeyi beklediğini ümit etmekte; ilgilenebilecek kimseleri bilgilendirmek gerektiğini düşünmekteyiz.

Aşağıdaki yazıda, kayıp kitaplarla ilgili edinebildiğimiz ad ve adreslerden bahsedeceğiz.

Hind Alt-Kıtası'nın hadisçi ve tarihçi âlimi Ebu'l-Hüdâ Muhammed b. Abdi's-Selâm el-Mübârekpûrî (v. 1342/1924)'nin,³ "Sîretü'l-İmâmî'l-Buhârî" adıyla Urduca aslından Arapça'ya tercüme edilen 480 sahifelik eserinin, İmam Buhârî'ye ait yirmidört kitabın kısa açıklamalarla tanıtımına ayrılan bölümüne,⁴ Delhî-Rahmâniyye Dâru'l-Hadis'i müderrisi ve aynı zamanda müellifin oğlu Ubeydullah er-Rahmânî⁵ tarafından ilave edilen önemli bir takım

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. dayhan@excite.com

¹ marife'nin notu: Bu konuda bkz. Fihrisü Musannefâtî'l-İmam Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Menşûra fî mâ adâ's-Sahih, Ryad, 1408

² Bu kitapların isim ve râvileri için bkz. İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist*, Leipzig-1871, s. 230; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, İstanbul 1943, II/1087; el-Askalânî, Ali b. Hacer, *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fetihü'l-Bârî*, Kahire 1986, s. 516-517; el-Askalânî, *Ta'likü't-Ta'lik alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1985, V/435-437; Abdü'l-Hâlik, Abdü'l-Ganî, *el-İmâmü'l-Buhârî ve Sahîhihi*, Cidde 1985, s. 149-154; el-A'zamî, Muhammed Mustafa, T. D. V. İslam Ansiklopedisi, *Buhârî Maddesi*, İstanbul 1992, VI/371; Sandıkçı, S. Kemal, *Sahîfi-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar*, Ankara 1991, s. 13-20.

³ Bu isim, 1353/1935'de vefat eden Tirmizî şârihi Ebu'l-Ulâ Abdurrahmân b. Abdi'r-Rahîm el-Mübârekpûrî ile karıştırılmamalıdır. Ehl-i Hadis Ekolü'ne mensup bulunan iki âlim de aynı hocaya; Hindistan'ın meşhur muhaddisi Miyân Sâhib Seyyid Nezir Hüseyin ed-Dehlevî (v. 1902)'ye talebelik etmişlerdir.

⁴ el-Mübârekpûrî, el-Allâme eş-Şeyh Abdü's-Selâm, *Sîretü'l-İmâmî'l-Buhârî*, (neşr. İdâretü'l-Bühûsi'l-İslâmiyyeti ve'd-Da'veti ve'l-İftâ bi'l-Câmiati's-Selefiyye, Benaras/Hindistan), Bombay 1987, II. Baskı, s. 146-157.

⁵ Bu zat, eseri neşreden el-Câmiatü's-Selefiyye adlı kurumun (1963) kurucusudur.

notlar dikkatimizi çekmiş idi. Rahmânî'nin, İmam Buhârî'nin altı eseriyle ilgili olarak babasının verdiği isimlere düştüğü dipnotlar ve bunlara dâir ulaşılabildiğimiz bilgiler şöyle:

I. EL-CÂMIU'S-SAĞÎR

كانت توجد له نسخة قلمية بخط الحافظ ابن حجر في مكتبة المخطوطات بدار العلوم في ألمانيا إلى الحرب العالمية الثانية.

"el-Câmiu's-Sağîr'in İbn Hacer hattıyla yazma bir nüshası, II. Dünya Savaşı öncesine kadar *Almanya İlimler Akademisi Yazma Eserler Kütüphanesi*'nde bulunuyordu."⁶

Eserin, İmam Buhârî'nin elde mevcut müellefâtından olduğunu daha önce Kâtip Çelebi kaydetmiştir.⁷

Ayrıca Ürdün Kraliyetine bağlı bir kurum tarafından 1986'dan bu yana Amman'da neşredilmekte olan ve dünyanın 431 seçkin kütüphanesini içine alan toplu yazmalar katalogunun hadisle ilgili ciltlerinde de bu esere rastlamaktayız.⁸ Katalogda el-Câmiu's-Sağîr'in bulunduğu iki kütüphane şöyle verilmektedir:

Karl Marx / Leipzig, 10 [no. 80].

Hızânetü Tamgrût (شكروت) / Warzâzât (ورزازات), 2/177, [no. 2980]; 3 cüz; mecmua içinde.⁹

Bu adresten; Ubeydullah er-Rahmânî'nin varlığından bahsettiği kütüphanenin, eski *Doğu Almanya'nın Leipzig şehrindeki Karl Marx Kütüphanesi* olması ihtimali ortaya çıkmaktadır. Hadisle ilgili yazma eserleri içeren ciltlerin sonunda, katalogda adı geçen kütüphanelerin fihristleri tanıtılmaktadır ki, "Karl Marx / Leipzig" hakkında şunlar okuyoruz:

Alman İlimler Akademisi Kütüphanesi / Doğu Almanya. "Alman İlimler Akademisi Kütüphanesi'ndeki nâdir ya da mevcut yazma eserler fihristi (h. 1383 / m. 1963, Arapça)"ndan seçmeler¹⁰.

Adı geçen kütüphane fihristinin 1963'te neşredilmiş olmasına karşılık Rahmânî'nin, eserin II. Dünya Savaşı'ndan önce orada bulunduğu dâir ifadeleri, ya bizzat gördüğü ya da bir başka kanaldan bu habere ulaştığı izlenimini vermektedir.

Zaferullah Daudî'nin "*Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*" ismiyle basılmış doktora tezinde, *Tuhfetü'l-Afvezi Mukaddimesi*'nden sözettiği bir bölümde gözümüze çarpan şu cümleleri de kaydetmek yerinde olacaktır:

"(Mübârekpûrî) bu hususta bazı elyazması nüshaların Alman Kütüphanesi'nde bulunduğu bahseder. Kanaatimize göre o bu bilgiyi, bizim de elde ettiğimiz hazırlayanı belli olmayan (eski) Doğu Almanya'da Leipzig şehrindeki Karl Marx Kütüphanesi'ndeki bazı Arapça eserlere ait listeden almıştır. Biz bu listeyle onun verdiği bilgileri karşılaştırdığımızda, verdiği bilgilerle bu listedeki bilgilerin tıpatıp birbirini tuttuğunu görmekteyiz. Bu liste, Almanya'daki kütüphanede pek çok nâdir elyazması nüshayı büyük

⁶ Sire, s. 155.

⁷ Keşfü'z-Zünûn, I/379.

⁸ el-Fihrisü'ş-Şâmil li't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmiyyi'l-Mahtût (*el-Hadisü'n-Nebeviyyü'ş-Şerif ve Ulûmühû ve Ricâlühû*), (neşr. el-Mecmeu'l-Meleki li Buhûsi'l-Hadâratil-İslâmiyye), Müessesetü Âli'l-Beyt. Amman 1991-1992, 3 cilt.

⁹ el-Fihris, I/595. İkinci olarak zikredilen kütüphanenin katalogu, 1974'de Fas/Rabat (er-Ribât)'da basılmış. A. g. e. . III/1935.

¹⁰ A. g. e. . III/1935.

zâtların yazdığını belirtmektedir. Bununla birlikte, bugünlerde Batı bibliyografyalarında bu eserlerle ilgili bir bilgiye henüz rastlanabilmiş değildir.¹¹

Müstensih isimlerini de vermesi sebebiyle, Rahmânî'nin de aynı fihriste istinâd edip etmediğini kesin olarak bilmiyoruz.

2. EL-MEBSÛT Fİ'L-HADİS

Kant'ta bulunmuş bir el yazmasıdır. Bu el yazması, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar

"İbn Mende hattıyla eksiksiz yazma bir nüshası, II. Dünya Savaşı öncesine kadar *Almanya Kütüphanesi*'nde bulunuyordu."¹²

Tirmizî şârihi Mübârekpûrî, aynı bilgileri *Alman Kütüphanesi* (المكتبة الجرمنية) adıyla vermektedir.¹³ *el-Fihrisü's-Şâmil*'deki kütüphane adı ve numarası ise şöyledir:

Karl Marx / Leipzig, 8 [no. 48].¹⁴

3. ESÂMÎ'S-SAHÂBE (YA DA ESMÂÛ'S-SAHÂBE)

¹⁵Kant'ta bulunmuş bir el yazmasıdır. Bu el yazması, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar

"*Kitâbü Ashâbi'n-Nebî*" ismiyle İmam Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde geçen¹⁶ ve sahâbe isimlerinin sonrakilerle karıştırılmaması için te'lif edilmiş ilk eser olduğu belirtilen¹⁷ bu kitabın bulunduğu yer *el-Fihrisü's-Şâmil*'de şöyle kaydedilmiştir:

Karl Marx / Leipzig, 15 [no. 20].¹⁸

4. EL-MÛSNEDÛ'L-KEBÎR (YA DA ET-TEFSÎRU'L-KEBÎR)

Kant'ta bulunmuş bir el yazmasıdır. Bu el yazması, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar

Aynı bilgiyi *Tuhfetü'l-Ahvezî Mukaddimesi*'nde, yukarıda geçtiği üzere *Alman Kütüphanesi* şeklinde bulmaktayız.²⁰ *el-Fihrisü's-Şâmil*'de ise bu ve bundan sonraki eserin isimleri yer almamaktadır.²¹

5. EL-CÂMIU'L-KEBÎR

Kant'ta bulunmuş bir el yazmasıdır. Bu el yazması, İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar

¹¹ Daudi, Zaferullah, Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları, İstanbul 1995, s. 220-221; dipnot.

¹² Sîre, s. 152.

¹³ Mübârekpûrî, Abdurrahmân, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmi't-Tirmizî*, Beyrut 1990, Mukaddime, I/265-266.

¹⁴ *el-Fihris*, III/1359.

¹⁵ Sîre, s. 151.

¹⁶ *el-Buhârî*, Muhammed b. İsmâil, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Diyarbakır, ts. , II/60.

¹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Kahire 1972, Mukaddime, I/1.

¹⁸ *el-Fihris*, I/189-190.

¹⁹ Sîre, s. 150.

²⁰ *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Mukaddime, I/263.

²¹ Karl Marx 6 [25]'de İbn Ebî Âsım'a ait olduğu bildirilen bir *et-Tefsîru'l-Kebîr* kaydı vardır. Bkz. *el-Fihris*, III/1459.

²² Sîre, s. 149.

İbn Hacer'in hocası *Sirâcü'd-Dîn b. el-Mulakkın* (v. 804/1401)'in *Şevâhidü't-Tavdîfi* adlı el-Câmiu's-Sahîh'e yazdığı şerhde bildirdiğine göre; *İbn Sa'd İsmâil b. Ebi'l-Kâsım el-Büşencî* (v. 536),²³ *Kitâbü'l-Cefri bi'l-Besmele*'de İmam Buhârî'nin 100. 000 sahîh hadis ihtivâ eden bir kitap tasnif ettiğini kendisinden nakleder.²⁴ Şu durumda; İbn Tâhir el-Makdisî (v. 507)'nin adından bahsettiği bu kitabın, İmam Buhârî'nin ezberlediğini bildiğimiz²⁵ 100. 000 sahîh hadisi içermesi ve el-Câmiu's-Sahîh'in bu hacimli eserden istihrâc edilmiş olması ihtimal dâhilindedir.²⁶

6. ET-TÂRİHU'L-EVSAT²⁷

كانت نسخة خطية كاملة للتاريخ الأوسط توجد في المكتبة الحكومية في ألمانيا قبل الحرب العالمية الثانية²⁸.

Bu eserin 56 varaklık çok eksik bir yazma nüshasının Bankipur, 12/32, No. 687'de bulunduğunu M. M. el-A'zamî'den;²⁹ hicrî 1325'de Allahâbad'da M. el-Ca'ferî tarafından neşredildiğini de S. Kemal Sandıkçı'dan öğreniyoruz.³⁰ *el-Fihrisü's-Şâmil*'de Hüdâbahş/Bankipur Kütüphanesi'nde yukarıda geçen numarada bulunduğu belirtilen eserin, 52 varak olduğu ve hicrî 12. asırda istinsâh edildiği kaydedilmiştir.³¹

Bir yanda, "Buhârî" adının şöhretine kıyasla ona ait eserlerin büyük bir kısmının bugün kaybolan kitaplar listesinde yeralmasından kaynaklanan şüphelerimiz; diğer yanda, sözü edilen *Almanya İlimler Akademisi Yazma Eserler Kütüphanesi* ya da *Karl Marx Kütüphanesi* nerededir? hâlâ ayakta mıdır? kitapların âkıbeti nedir?... gibi cevap bekleyen sorularımız karşısında, kendisine müracaat edebileceğimizi düşündüğümüz ilk isim *ilimler tarihi* uzmanı Prof. Dr. M. Fuad Sezgin olmuştu. Konuyla ilgili sorulara cevap isteyen bir istirham mektubu göndermeyi isabetli bulduk ve hocamızın lütfkar cevaplarını beklemekteyiz.

İmam Buhârî'nin engin hadis birikimini, ilk üç asrın zengin rivayet tariklerini ve metin inşâsına katkı sağlayarak ihtilafı pek çok konuya farklı boyutlar kazandırabilecek yeni metinleri ihtivâ ettiğini umduğumuz bu değerli külliyyâtın kâşifi olma bahtıyarlığı kime nasip olur bilinmez. Tanınmayan kitaplar, Almanya kütüphanelerini yakından tanıyan mütecessis araştırmacıları beklemektedir.

²³ Ebû Sa'd (veya Ebû Saïd) İsmâil b. Abdü'l-Vâhid b. İsmâil b. Muhammed el-Büşencî. *Herat'lı Şâfiî İnkıfâhı*. Bkz. el-Hanbelî, İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehb fî Ahbâri Men Zehb*, Beyrut, ts. , IV/112; İsmâil Paşa, Bağdatlı, *İdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn*, İstanbul 1945, I/388.

²⁴ el-Aynî, Bedru'd-Dîn, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîli'l-Buhârî*, Beyrut, ts. , I/6; Sîre, s. 154.

²⁵ el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, Beyrut, ts. , II/25.

²⁶ Abdü'l-Hâlık, Abdü'l-Çanî, A. g. e. , s. 151.

²⁷ marife'nin notu: Buhârî'nin *et-Târîhu's-Sağîr*'i üzerinde Ürdün Üniversitesi'nde "Menhecü'l-İmami'l-Buhârî fi't-Târîhi's-Sağîr" adında yüksek lisans tezi hazırlayan Musa el-Haris Hemmam Said, matbu olan *et-Târîhu's-Sağîr*'in aslında onun *et-Târîhu'l-Evsat*'ı olduğunu ileri sürmektedir.

²⁸ Sîre, s. 148.

²⁹ T. D. V. İslam Ansiklopedisi, VI/371.

³⁰ Sandıkçı, S. Kemal, A. g. e. , s. 19; 61 no'lu dipnot.

³¹ *el-Fihris*, I/321; G. A. L. I/264 ve G. A. S. I/133'den naklen. Patna şehrinin batı kesiminde bulunan ve Azîmâbâd diye de bilinen Bankipur bölgesi, 18. 000 civarında yazma eser ihtivâ eden kütüphanesiyle ünlüdür. Bu kütüphane, The Patna Oriental Public Library veya Khuda Bakhsh Oriental Public Library adlarıyla bilinir.